

Tóth Katalin

ANGYALOK, DÉMONOK, RÍTUSOK Oláh János emlékére

[DOI 10.35402/kek.2021.2.19](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.19)

Oláh János (1959–2020) *Angyalok, démonok, amulettek, adalékok, homiliák* című, impozáns terjedelmű kötete a Szerző hatvanadik születésnapjának alkalmából, mintegy életmű-összegzésként látott napvilágot 2020-ban.¹ Oláh János 2020 őszén bekövetkezett halálának árnyékában a befogadó immár egy túlságosan és fájoan korán lezárult, három évtizedes oktatói és kutatói pálya második felének produktumaiból kap válogatást – olyan írásokból, amelyek mind műfajukat, mind tematikájukat, mind nyelvüket tekintve széles perspektívából merítenek.

Oláh Jánostól – egykori mentoromtól és tanítómától – nemcsak judaisztikát tanulhatott hallgatója, ugyanis zsigerei mélyéből táplálkozó pedagógiai kvalitásai például jártak elől abban is, hogyan véleményezzünk, értékeljünk, illessünk elismeréssel vagy kritikával egy tudományos munkát a szakmai és etikai mércék figyelembevételével. Jelen rövid írásban arra teszek kísérletet, hogy fenti könyvének ismertetését az ő alaposágát és precizitását szem előtt tartva készítem el. Céлом, hogy tanulmányaiból fel-felvillantsak részleteket, adott pontokon megállapításaira rákérdezzek, vagy épp továbbgondoljam őket.

A kötet tanulmányai az előszavakat leszámítva hét nagy egységre oszthatók (1. *Angyalok, démonok, amulettek*; 2. *Adalékok a zsidó néprajzhoz*; 3. *Adalékok élethez, halálhoz*; 4. *Adalékok a rabbinikus irodalomhoz*; 5. *Adalékok a zsidó történelemhez*; 6. *Adalékok a zsidó liturgiához*; 7. *Homiliák/drósék/zsinagógai beszédek*), amelyek összesen ötvenhét írást foglalnak magukba. Amint azt a fejezetek címei is jól érzékelhetően szemléltetik: Oláh János egyik legfontosabb kutatási területe „a zsidó néprajz” volt, ebből is adódóan egy-egy általa felvetett témakört a „mit mond a zsidó hagyomány” kérdésre válaszolva vizsgál meg. Szem előtt tartva a néprajzi (és kulturális antropológiai) megismerés komplex természetét, a könyvben szereplő valamennyi tanulmány kapcsán fontos megvizsgálni a Szerző kutatói pozícióját.

Oláh János „a zsidó néprajzra” itt megjelent írásai tükrében elsősorban történeti tudományként

tekint, történeti forrásokat elemezve analizálja „a zsidó hagyomány” idő- és térbeli variabilitását, eltérő mintázatait. A Szerző zsinagógából származó empirikus tapasztalatait tanítóként, előimádkozóként, nem pedig résztvevő megfigyelőként, vagy szisztematikus néprajzi gyűjtést végző kutatóként szerezte. Tanulmányainak megállapításait, következtetéseit saját történeti kutatásai mellett más kutatók gyűjtéseire, munkáira, sajtó- és levéltári forrásokra (fontos forrásai például a *Magyar-Zsidó Szemle*ben megjelent tematikába illeszkedő tanulmányok), valamint a zsidóság írott és szóbeli tanának (*Tóra, Talmud*), a héber biblia (*Tanah*) és a szent iratok interpretáló *midrás*irodalom, a *háláhá* (vallásjog, vallási előírások) vizsgálatára – tehát szakrális szövegek elemzésére – alapozza.

A kötetben szereplő első írás, az *Angyalok, démonok, a kéz ujjai és körmei a zsidó néphitben* (18-37. old.) című tanulmány „a zsidó kultúrkör” legismeretesebb démonalakját, Lilitet, valamint a körömvágás mozzanatát helyezi a vizsgálat fókuszába, úgy, hogy „a zsidó néphit” és „a magyar néphit” szokásait állítja egymás mellé. Ez a fajta megközelítés egy olyan, a későbbiekben a Szerző által is reflektált kérdést vet fel „a zsidó néprajz” tudománytörténetéből, amely a századfordulótól kezdve meghatározó dilemma volt „a zsidó néphittel” foglalkozók körében. Az asszimiláns, neológ (kongresszusi) zsidóság – ami magát zsidó vallású magyarok közösségeként identifika – körében merült fel annak az igénye, hogy az asszimiláció által „érintetlen” *hagyományos* életmód elemeit szervezett gyűjtési praxis és adatrögzítés által megőrizze. E törekvés magával hozta, hogy a korszak tudományművelői akaratlanul szembekeverültek „a zsidó néphit” és „a magyar néphit” között fennálló komplex viszonyrendszerrel, s immár a tudomány keretein belül is előtérbe került a zsidóság népi és vallási tulajdonságaiból adódó feszültség.

Egy következő, az *Adalékok a sófár tárgyitörténetéhez* (116-127. old.) című tanulmány nemcsak a nagyünnepen rituális funkciót betöltő, koszarvból kialakított „hangszer” történetéhez szolgáltat ismereteket, de az is célja, hogy a sófárfűjás rítuselemének több szempontú elemzését adja. A Szerző kimondja, hogy „a sófár különféle, fontos

1 Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft., Budapest, 2020. 580. oldal.

gondolatokat, emlékeket testesít meg, ilyenképpen e »hangszerszám«, a maga sajátos hangzásával és szimbólumaival jelentős tartalmakat hordoz a bibliai időktől napjainkig” (127. old.). Megállapítását azért is tartom helytállónak, mert terepmunkáim során magam is kérdeztem beszélgetőpartnereimet a sófár hangja által generált és újragenerált lehetséges emóciókról, a kapott reflexiók pedig valóban sajátos, egyedi színezetű, de mély kötődésekre utaltak a sófárfújás rítusa kapcsán.

A Reinforcing Faith – Traditional Ashkenazi Food / Hagymányos áskénáz zsidó ételek a hit erősítéséért (139-161. és 162-187. old.) című tanulmány angolul és magyarul is szerepel a kötetben. Az írás már címében is igen érdekes, de közel sem egyértelmű kérdést vet fel: a kóser ételeket fogyasztó (zsidó) egyén azért fogyaszt-e kóser ételleket, hogy ezzel hitét erősítse?

A Szerző valójában nem teszi fel ezt a kérdést, inkább meggyőződéssel kijelenti: „Az étkezéseknek és az ételek elkészítése szabályrendszerének és hagyományainak a legtöbb esetben önmagukon túlmutató jelentőségük van, ezáltal is tanítanak, erősítik a hitet az őket kiválasztó Istenben, a Szináj/ Sínai-hegyen, a kinyilatkoztatás részeként, a zsidóságnak speciális és egyedi szabályokat, előírásokat adó Istenükben” (162. old.).

Véleményem szerint bizonyára vannak, akik így vélekednek, de lényeges tudatosítani, hogy a zsidó valláson belül értelmezett hit teljesen más természetű vallásfilozófiai jelenség, mint ahogyan azt például a keresztény kultúrkörben értik, nem társul univerzálisan és általánosságban a rituális cselekedetekhez – a judaizmuson belül a hit nem központi eleme a vallásgyakorlásnak. Azt gondolom, hogy fontos látni és nyomatékosítani, hogy a zsidó vallásban a hit nem feltétele annak, hogy az egyén életvitele, cselekedetei maradéktalanul megfeleljenek a vallási előírásoknak – ilyenformán pedig nem tekinthető teljes mértékben igaznak, hogy kóser ételleket a hit megerősítéséért fogyaszt a magát zsidóként identifikáló individuum.

Azért is szembetűnő a tanulmányban a rituális cselekedet és a hit kérdésének párosítása, mert a Szerző egy későbbi *Kinyilatkoztatás-csoda-hit a rabbinikus irodalomban* (351-363. old.) című írásában kimondja, hogy „a kinyilatkoztatás, a csoda és a hit – mint fogalmak – nem igazán képeztek, és manapság sem képezik diskurzus tárgyát a zsidóságon belül, nem volt és általában nem hangsúlyos »téma« e fogalmak »teológiai körüljárása«” (351. old.).

A Reinforcing Faith – Traditional Ashkenazi Food / Hagymányos áskénáz zsidó ételek a hit erősítéséért című tanulmány erénye ugyanakkor, hogy a különböző ünnepeken fogyasztott ételek – mint például a só, a mák, a bor, a hal, a fokhagyma – mély szimbólumelemzését készíti el. A Szerző megvizsgálja a különböző ételek héber elnevezésének számértékét, valamint a *szent* iratokban és a rabbinikus irodalomban való magyarázatát, górcső alá veszi, hogy az étel és az ünnep szimbolikája hogyan találkozik. A szimbólumelemzés kapcsán megjegyzendő, hogy az egész kötet szempontjából érték, hogy vizuális források is helyet kaptak benne (38., 45., 84. old.), amelyek különösen jó lehetőséget biztosítanak a tárgyfeliratokban megjelenő héber betűk gematriájának, az adott kontextusban megjelenő zoodiákus jegyek mögöttes tartalmának tanulmányozására.

Az Etnomedicina az ókori zsidó irodalomban (a Talmudban és a midrásokban) (188-197. old.) című tanulmányában a Szerző aláhúzza, hogy a talmudi időszakot tekintve a démonűzés csak igen ritka esetekben volt jellemző a zsidóságon belül. Ugyanakkor a későbbi korszakokra, a 16–17. századra vonatkoztatva tárgyalja az úgynevezett csodarabbik gyógyításban betöltött szerepét: „különleges képességekkel rendelkező rabbik imája általi gyógyulások egy új korszak kezdetét jelzik a zsidó történelemben: megjelenik az ég és a föld között közvetítő *csodatévő rabbi* alakja.” (193. old.) A tanulmány további adalékokkal szolgál a növényi és állati eredetű anyagok gyógyításban történő használatáról, de arra is kitér, hogy a betegség meggyógyításához hogyan járul hozzá a beteg meglátogatásának cselekedete.

Az Adalékok a zsidó néprajzhoz című egységen belül külön csoportot alkot négy tudománytörténettel foglalkozó tanulmány: *Adalékok a neológia szerepéhez a zsidó néprajznak mint új diszciplínának a létrehozásában* (*Magyar Zsidó Szemle, Rabbiképző, Kohlbach Bertalan*) (204-222. old.); *A Magyar Zsidó Szemle néprajzi írásai* (223-230. old.); *Kohlbach Bertalan, a folklorista rabbi és a zsidó néprajz* (231-255. old.); *Egy tudós folklorista rabbiról, ki áldozattá lett* (*Pfeiffer Ignác 1881, Ács – 1945, Dachau*) (256-264. old.).

Az első tanulmány a kötet összességét tekintve is az egyik legújabb írás, amely azt a tudománytörténeti folyamatot tárja részleteiben az olvasó elé, amelyre már a fentiekben is utaltam: mégpedig, hogy a kongresszusi, neológ zsidóság hogyan fordult tudományos eszközökkel önmaga megismerése felé a 19–20. század fordulóján. A Szerző kiindulópontja az a problematika, hogy az asszimiláció és

egyenjogúsítás eszméjével keretezett 19. században „a zsidó néprajz” aggályos megnevezés volt, hiszen művelői nem „a zsidó nép” részeként tekintettek a magyar zsidóságra, azt minden körülmények között a magyarságon belül egy vallásként értelmezték.

A Szerző kiemeli a *Magyar-Zsidó Szemlét* mint a neológ zsidóság olyan tudományos orgánumát, amely feladatának tekintette, hogy rendre közzöljön néprajzi témájú írásokat. Intézményeken és kutatókon keresztül – például Kohn Sámuel, Goldziher Ignác, Munkácsi Bernát, Blau Lajos, Kolhbach Bertalan – szemlélteti „a zsidó néprajz” művelésének kibontakozását. Kimondja továbbá, hogy „a zsidó néprajz a XX–XXI. században már »bevett« – bár mindmáig kellően nem »művelt« egyik ágazata lett a magyar tudományos közegnek, köszönhetően a neológiának és a neológia reprezentánsai által »fémjelzett« Magyar-Zsidó Szemlének, valamint az Országos Rabbiképző Intézet (Landes-Rabbinerschule) tanárainak” (212. old.).

Fontos társadalomtudományos, a zsidóság és az etika, morál kapcsolatát tárgyaló kérdés merül fel a „*Mindennek rendelt ideje van...*” – *Egy zsidó vélekedés az eutanáziáról* (296–301. old.) című írásban, amely a hagyomány különböző értelmezései és az eutanázia viszonyát taglalja. Mint oly sok más kérdésre, ezen érzékeny tárgykörre is többszörműveléssel reflektálnak a Szerző által elemzett szövegek: „... van precedens a zsidó irodalom által megörökített ókori, a Biblia lezárása utáni életében, a mai értelemben vett aktív eutanáziára [...], mikor más döntött gyógyíthatatlan, nagy kínokat elszenvedő, halálos beteg életéről/haláláról [...], és arra is, mikor klasszikus értelemben véve tevételesen nem, de imával kérték a gyógyíthatatlan beteg ember halálát...” (299. old.).

Másfél évtizednyi pályamunka összegzéséként megszülető tanulmánykötet természetéből adódóan nem ölthet homogén formát a tematikus sokszínűsége túl azért sem, mert egy ilyen volumenű opusz magán hordozza az oktatói-kutatói attitűd, világnézet, értelmezési horizont kisebb-nagyobb változásait, módosulásait. Mindazonáltal az alábbiakban néhány, több tanulmányban is előforduló jellegzetességgel kapcsolatban kísérlek meg kritikai észrevételt, felvetést tenni.

Az első ilyen észrevétel a „magyar-zsidó” szóhasználatot illeti – pl.: magyar-zsidó sors történet (387. old.), *Magyar ünnepek – zsidó ünnepek – történelmi párhuzamok* (432. old.). A Szerző számos alkalommal utal a magyarországi zsidóság társadalmi emancipációjára (1867) és vallási recepciójára

(1895), sokszor hangsúlyozza, hogy a magyarországi zsidóság magát a magyar nemzet szerves részének, zsidó vallású magyar állampolgárnak tekintette egészen a soáig. Bár az elmúlt hét évtized egymásra rakódó társadalmi-politikai folyamatai nagyban befolyásolták az identitásteremtés és -alakítás mikéntjét és menetét, a társadalmi realitás számos szereplője (akár a felekezeti közélet alakítóit, akár a zsinagógák „mindennapi” egyéneit tekintjük) napjainkban is magyar állampolgárú zsidó vallású állampolgárként azonosítja magát. Ennek tudatában úgy gondolom, nem szerencsés választás a „magyar-zsidó” szóhasználat, ugyanis ebben a formában az egymás mellé rendelt két melléknév nemzeti/etnikai hovatartozást jelöl, s így úgy tűnik, hogy a Szerző a „magyar-zsidó” jelzőt kollektíve vetíti rá vizsgálat tárgyára.

Hasonlóan elgondolkodtató „a hagyomány” és „a zsidó” szó használata Oláh János írásaiban. A Szerző többször sugallja azt, hogy „a zsidó hagyomány” kizárólag párhuzamos társadalmi valóságokban értelmezhető – akár időben, akár térben mozgunk az elképzelt koordinátarendszerben. Ennek ellenére némi disszonanciát kelt, hogy „a zsidó néphit”, „a zsidó hagyomány” jellemzően idézőjel és kurzíválás nélkül szerepel a tanulmányokban. Ám létezhet-e a társadalom egy széles és heterogén csoportjára általánosan érvényes „zsidó hagyomány”? A Szerzőnek mély és tág tudása van arról, hogy mit jelent(het) „a zsidó hagyomány”, ugyanakkor látszólag olyan, mintha ezt a tág ismerethalmazt „a hagyományként” projektálná a tágabb társadalmi realitásra is. E meggyőződésből is adódik, hogy a következő – talán egyszer vitát indító – szóhasználatokkal él: „egy hagyományait őrző zsidó ember” (132., 134. old.), „a zsidó ember számára” (185. old.), „e keresés és megtalálás »echte zsidó« műfaja” (321. old.), „a hagyományokat híven őrző zsidók körében” (346. old.), „zsidó részről?” (356. old.).

Végül, szembetűnő, hogy rengeteg hosszú idézettel dolgozik a Szerző. Bizonyos esetekben az idézetek segítik a mondanivaló befogadását, főleg akkor, ha szerzői értelmezés keretezi azokat. Azonban alkalmanként ezek az értelmezések elmaradnak és a kevésbé szakavatott olvasó előtt rejtve marad az az intenció, hogy egy-egy idézet miért is szerepel ott és ahol, s, hogy az pontosan mit hivatott alátámasztani vagy szemléltetni.

Oláh János *Angyalok, démonok, amulettek, adalékok, homíliák* című kötetét az ismeretterjesztésre irányuló küldetés tudat hatja át. A Szerző könyv egy széles társadalmi olvasóközönségnek szánja, célja, hogy ismert és kevésbé ismert, de mindenképpen

napjainkban is velünk élő szokás- és hagyományelemekről vonulasson fel ismereteket, egyúttal ambíciója az is, hogy elpusztított közösségeknek, családoknak állítson emléket. Stílusa és nyelvezete egyedi, igényes, azonban archaizáló, az elemző részekben is a történeti források szóhasználatára emlékeztet.

Oláh János a judaisztika egyetemi tanára volt. Életmű-összegző kötete tanári hivatásának ékes bizonyítéka. A Szerző a kutatási eredményeiből, olvasásélményeiből, saját tapasztalataiból álló, rendszerbe foglalt tudását átláthatóan strukturált tanulmányokon keresztül tárja a befogadók elé. Az olvasó számára Oláh János könyve alkalom a szer-teágazó és sok oldalról megközelíthető zsidó kultúrában való elmélyülésre, továbbgondolásra, vitára, opposzció avagy párhuzamos gondolat megfogalmazására. A Szerző előszóban vázolt elképzelései szerint: a könyv kézbevétele mindenképpen lehetőség a tanulásra. Adózhatunk-e méltóbban egy nagyszerű tanár és tudós emlékének?!